

Møde i Kjeldby.

Det havde allerede i forrige Aar været paatænkt at holde et Kirke- og kunsthistorisk Møde i Kjeldby Kirke paa Møen, hvor en mærkelig Samling af gamle Kalkmalerier paa Kirkens Hvælvinger og Vægge stiller os en længst forsvunden Tids Tro og Tankesæt levende for Øje, men først den 4. Juli 1897 lykkedes det ved Sognepræst Hr. Hans Dahls venlige Bistand at faa Planen virkeliggjort. Et Held var det, at Professor J. Kornerup i Roskilde, den Mand, der for 7—8 Aar siden havde fremdraget og varsomt fornyet de gamle Kirkebilleder, nu var villig til at forklare dem for Deltagerne i Mødet. Skjønt Vejret var ustadigt den 4. Juli, havde en talrig Forsamling indfundet sig i Kirken til den bestemte Tid. Referater om Mødet læstes de følgende Dage i »Møens Folkeblad« og i »Møens Avis«. Af det førstnævnte Blad hidsættes følgende :

Mødet indlededes med Salmen »Dejlig er Jorden«, hvorefter Dr. H. Rørdam bød velkommen. Han vilde med et Par Ord forklare, hvad Hensigten var med Mødet. Det var at fremdrage nogle af de historiske Forhold, der mindede om, hvad der havde samlet Slægterne her paa Stedet i tidligere Tider, idet han haabede, at dette maatte bidrage til at styrke den nulevende Slægt til at holde fast ved det, som ellers samler Menigheden i Kirken. Vi trænge stadig til at mindes om, at Guds Kirke er gammel i Gaarde her i vort Fædreland, og at »Herren han er dog sine tro, ogsaa naar de mistvivle«, saa har han end ikke lovet sine Venner Guld og grønne Skove, sit Ord vil han altid opholde

iblandt os til Næring for det aandelige Liv. Glemmes skal det heller ikke, hvorledes der til de forskjellige Tider er talt med forskellige Røster. Saaledes taltes der i sin Tid til længst henfarne Slægter ved det Billedsprog, vi kan læse paa Hvælvingerne her over os, og skjønt Sæder og Tænkemaade i meget har forandret sig siden den Tid, da disse Billeder fæstedes til Kirkens Mure, kan de barnlige-naive Forestillinger dog endnu fange vor Interesse og vække vor Deltagelse, ja vel endog stemme os til Andagt, naar vi fordyber os i de Tanker, der ligger til Grund for Billedskriften, fordi vi her finder Træk af en Historie, der ogsaa er os hellig og dyrebar.

Ordet blev derpaa givet til Professor Kornerup, der velvillig har meddelt os Opskriften til sit Foredrag, som her følger.

Om Kalkmalerierne.

Foredrag af J. Kornerup ved det kirkehistoriske Selskabs Møde i Kjeldby den 4de Juli 1897.

Ærede Forsamling !

Naar vi ville søge at danne os en Forestilling om den danske Middelalder igjennem endnu bevarede Mindesmærker fra hin Tid, have vi jo næsten kun vore gamle Kirker at holde os til. Kongeborgene og Ridderborgene ere sunkne i Grus, baade Riberhus, Vordingborg og Gurre, om end der ere Grundvolde tilbage af de to sidste; men Kirkerne staa endnu, de samme Kirker, hvori vore Forfædre samledes til Gudstjeneste for 6—700 Aar siden. Det er glædeligt at se, at disse Bygninger, der saa længe, ja næsten siden Reformationen, have været vanrøgtede, nu ere blevne Gjenstand for indgaaende Studier af vore Oldgranskere og Bygmestre. Vort Kultusministerium har udgivet Pragtværker om dem, Nationalmuseet har stræbt at bevare kirkelige Oldsager og Kalkmalerier, og den danske Rigsdag har ydet Midler hertil.

I Middelalderen saae Danmark helt anderledes ud end nu. Store, vidtstrakte Skove bedækkede Øerne og Østkysten af den jydsk Halvø. Midt i disse Skove fandtes ryddede Pletter, hvor Agrene dyrkedes og Landsbyerne reiste sig omkring Træ- og Stenkirker, der blev byggede paa Kongers, Bispers og Herremænds Bud. Men Folket boede i Bulhuse eller i ringe Lerhytter, blottede for al Hygge og Ynde, vidt forskellige fra Nutidens Hjem, hvor der selv under tarvelige Kaar stræbes efter Skjønhed. Den katholske Kirke forstod imidlertid at gjøre sine Bygninger skønne og tiltalende. Lad os tænke os, hvilket festligt og mægtigt Indtryk selv vore Landsbykirker, saaledes som de oprindelig saae ud, inden de blev overkalkede og berøvede deres Prydelser, maa have gjort paa det menige Folk, som kom fra de snævre, fattige Hytter. I den dæmpede Belysning i Kirkehallen straaled de gyldne Altere oplyste af Kjerterne, og rundt om paa Væggen stod malet i lange Rækker hellige Billeder, de Fattiges Bibel, som de kaldtes. Fra Koret lød Præsternes Sang, blev Evangeliet læst op, og Monstransen løftet ved Messeofferet, medens Skyer af Røgelse steg i Vejret. Den enfoldige Menighed knælede paa Stengulvet med en Følelse, som var den kommen ind i Himlens Forgaard, og forstod kun dette, at det var godt at komme ind til Jesus Kristus.

Hvorfra havde vore Forfædre faaet den Kunst, hvormed de udsmykkede deres Kirkebygninger, og hvorledes havde de lært at pryde dem med Malerier paa Vægge og Hvælvinger saaledes, som vi have det for Øie her i Kjeldby Kirke? Ja, det er jo velbekjendt, at denne Kunst er ikke opfundet i Norden. Fra Syden kom det altsammen tilligemed den kristne Kirke, og det var i den ældste Tid især Munkene, som øvede Malerkunsten, indtil denne omtrent midt i det 13de Aarhundrede gik over i Lægfolks Hænder. Paa den Tid, da Kristendommen sejrede over Hedenskabet, forefandtes der jo en høit udviklet Malerkunst i det romerske Rige. Græske Kunstnere havde lært Romerne at male i

den vaade Kalk paa Vægge og Hvelvinger; men de ældste Kristne vare oprindelig Modstandere af denne Kunst, hvilken de betragtede som hedensk. Dog varede det ikke længe, førend de selv udøvede den. Hen under det gamle Rom strække sig lange underjordiske Gange udhugne af Stenhuggere, der gjennem Aarhundreder her hentede den haarde Kalksten, hvoraf Byen er bygget. Her ned i disse lønlige og vidtstrakte Gange, de saakaldte Katakomber, flygtede de Kristne i Rom under Forfølgelserne af Hedningene. Her holdt de deres Gudstjeneste, og her begrov de deres Døde og Martyrerne. I Sidevæggene huggede de Gravniche i flere Rækker over hverandre, lagde Ligene her ind og dækkede Aabningen tæt med Stenplader, der endnu bære skønne og rørende Indskrifter. I smaa hvælvede Kapeller, i hvilke Gangene hist og her udvide sig, malede de paa vaad Kalk, og mange af deres Billeder have staaet sig til den Dag idag. De malede Vinløvet, i Henhold til Herrens Ord: »Jeg er Vintræt, I ere Grenene«, Joh. Evang. XV, 5. (Vi se endnu her i Kirken paa nordre Væg ovenover den skrivende Evangelist et Vintræ med Druer). De malede Kristi Navnetræk, Fisken, det hemmelighedsfulde Billede paa Frelseren, som kun de Kristne forstod, Paafuglen, der betyder Udødeligheden, Duen, den hellige Aand, det Guds Lam, Noahs Ark, Billedet paa den frelsende Kirke, Jonas, der udspyes af Hvalfisken, Billedet paa Opstandelsen, Lazari Opvækkelse osv. Kristus paa Korset malede de endnu ikke af Frygt for Hedningernes Spot. Først omtrent i det 7de Aarhundrede begyndte de at male dette Æmne. Derimod fremstilledes Kristus i en ungdommelig Skikkelse som den gode Hyrde, der bærer det tabte Faar hjem. Senere malede de saa Kristus i sit Høisæde som en Mand med tvædelt Skæg, langt, i Panden skilt Haar, store klare Øine. Her udvikler sig allerede et helt Billedsprog, en kristelig Symbolik; her fastslaa allerede de Typer, som med Kristendommen føres ud over hele Evropa, ogsaa til Norden, og som bevaredes igjennem Aar-

hundreder med stor Troskab. Saa gammelt et Stamtræ have vore Kalkmalerier.

Hvad nu den maleriske Udsmykning af vore danske Kirker angaar, da er det kun meget lidt, hvad vore historiske Kildeskrifter melde derom. Den navnløse Forfatter fra Roskilde¹⁾, der levede i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede, meddeler, at Biskop Arnold af Roskilde (1088—1124) lod Klosterets Malerier dér forny. Det hedder ogsaa²⁾, at Biskop Svend af Aarhus, Absalons Samtidige, indkaldte Skrivere og Malere og sørgede godt for disse Folk; men man maa vistnok nærmest tænke sig, at det var Malere, som skulde udsmykke Haandskrifterne saaledes, som Skik var, med smukke smaa Billeder og Begyndelsesbogstaver. Herved maa dog bemærkes, at Stilen i de gamle Haandskrifters Billeder, som nu beundres saa meget af Bogelskere, aldeles er den samme, som den i Kirkemalerierne, kun i en mindre Maalestok. Jeg er overbevist om, at de Malere, der i Middelalderen reiste om og udsmykkede Kirkerne, have medbragt slige smaa Forbilleder paa Pergament. Tegningen i de gamle Kalkmalerier er med alle dens Mangler dragen med en stor Sikkerhed og fast Haand. Man kan tydelig se, at Malerne, som man siger, vidste, hvad de vilde.

Men tier end Historien stille om Kirkemalerierne, tale disse dog nu selv til os om vore Forfædres Troesliv og Kultur, efterat vi i Løbet af de sidste 40 Aar have fremdraget en betydelig Mængde af dem rundt om i Danmark, Malerier, der omfatte et Tidsrum lige fra 1100 til Reformationens Tid, ja selv efter denne. Det vilde blive for vidtløftigt ved denne Leilighed at opregne dem alle. Jeg vil indskrænke mig til at nævne enkelte af de mest værdifulde og først pege hen paa Freskomalerierne i Koret i Jellinge Kirke, som fremstille Jesu Daab ved Johannes,

¹⁾ Script. rer. Dan. I, 379.

²⁾ Script. rer. Dan. V, 255.

og hvor Herren er fremstillet som en ung Mand uden Skæg. Prof. Magnus Petersen mener, at Jellinge-Billederne ere de allerældste hidtil opdagede, rimeligvis fra omtrent 1100¹⁾. Endvidere er der Kalkmalerierne i Aal Kirke ved Varde, der skildre den hellige Biskop Nikolaus's Legende²⁾ samt de i Sønder Næraa i Fyen, der fremstille en Procession af Biskopper, Præster og Krigere, der modtage tre Munke, maaske engelske Munke, indkaldte til Odense. Endvidere Malerierne i Skibby ved Roskilde³⁾, Alsted ved Sorø, Tveje Merløse ved Holbæk, Hjørnlunde ved Slangerup, Tybjerg ved Næstved og Sæby ved Tissøen. Alle disse Billeder antages at være malede omkring Aar 1200 og ere udførte paa glittet Puds, medens denne endnu tildels var vaad.

Fra det 13de Aarhundrede kan nævnes de smukke Malerier i Koret her i Kjeldby, som jeg senere skal komme tilbage til, samt Malerier og Bordter i Nylars Kirke paa Bornholm⁴⁾ og nogle Ornamenter i Roskilde Domkirke.

Fra det 14de Aarhundrede: de kolossale Figurbilleder i Koret i St. Bendts Kirke i Ringsted med Jomfru Maria, Knud Lavard m. m. Fra omtrent 1375 er det mærkelige Kalkmaleri i St. Peders Kirke i Næstved med Kong Valdemar Atterdag og Dronning Helvig⁵⁾.

Fra det 15de Aarhundrede haves en stor Mængde Kalkmalerier især paa Hvælvinger. Jeg vil kun nævne nogle enkelte af de bedste som dem i Ballerup ved København, i Kongsted ved Faxe, Draaby ved Jægerspris,

¹⁾ Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker« in folio, S. 6

²⁾ Dr. Jacob Helms: »Danske Tufstenskirker« in folio, S. 157. Magnus Petersen: »Kalkmalerier«, S. 1 og Tavle IX, X.

³⁾ J. Kornerup: »Om nogle i danske Kirker opdagede Kalkmalerier«, Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1868, S. 29 og fig.

⁴⁾ J. Kornerup, »Gamle Kalkmalerier«, Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1884, 106.

⁵⁾ J. Kornerup i Aarbøger f. n. O. og Hist. 1893. S. 191.

hvor hele Legenden om St. Laurentius er skildret. Billederne paa Langhusets Hvælvinger her i Kjeldby, som ikke ere Kirkens bedste, henhøre til sidste Fjerdedel af det 15de Aarhundrede og ere noget ældre end de temmelig raa Malinger i Stege Kirke, der ere mærkede med Aarstallet 1494 og Indskriften: »Johannes, Jesus, Maria, Anna, beder godt for (os)«. Stege Kirke havde St. Hans til Værnehelgen, og han nævnes derfor først i Bønnen.

Fra det 16de Aarhundrede kan nævnes det prægtigt udmalede Kor i Sønderholm ved Aalborg, malet Aar 1556 paa Foranstaltning af Fru Kirsten, Gabriel Gyldenstjernes Enke; endvidere Gjørlose K. ved Slangstrup, ligeledes malet i Renaissancestil omtr. 1570.

Endnu i Kristian den 4des Tid, 1620, blev Hvælvingen i Oversø Kirke i Sønderjylland malet med Kristi Lidelseshistorie, som i Stilen stemmer meget overens med de i 1634 malede Apostle paa Hvælvingen i Agerskov Kirke i Tørninglehn¹⁾.

Hovedæmnerne i de danske Kalkmalerier fra Middelalderen ere hentede fra Bibelen, men der findes ogsaa Skildringer af Legenderne om Jomfru Maria og Helgener. Den nationale Helgen Knud Lavard findes saaledes malet i Ringsted og i den nærliggende Vigersted Kirke. Man kan dele Kalkmalerierne fra Tiden før Reformationen i to store Grupper, der ere væsentlig forskellige og svare til Rundbuestilens og Spidsbuestilens Kirker. I den første Gruppe skildres næsten altid den sejrende Kristus, der sidder i Høisædet velsignende sin Menighed, omgivet af en straalende Regnbue og de fire Evangelisters vingede Mærker. Ved Siderne staa selve Evangelisterne og Jomfru Maria og tilbede Herren. Denne imponerende Skildring var taget fra Johannes's Aabenbaring, 4de Kapitel, og anbragt i Korrundingen tjente den til Altertavle. I Korbuen maltes som oftest det Guds Lam med Engle eller Patriarker

¹⁾ J. P. Trap: »Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig« II, 471.

ved Siden. Undertiden, som i Ballerup, Tyvelse og Engum, malede man ogsaa her Kains og Abels Offer til Jehova.

Betragte vi nærmere disse og lignende Billeder fra Rundbuestilens Tid, føle vi tydeligt Indflydelsen af den byzantinske Stil, der nærmest synes at være kommen til os over Tydskland: de græske Bordter, den storslaaede Anordning, de antike Klædebon, den værdige og høitidelige Holdning i disse Skikkelser. Men man ser ogsaa Tegn paa Kunstens Forfald i disse lange smalle Figurer, hvis asketiske Magerhed skal antyde Sjælens Overlegenhed over Legemet. De gule Ansigter med de stirrende Øine mangle Udtryk, Klædebonet er lagt i smalle, stive Folder, kort sagt, det er en Kunst, som tærer paa sine store Traditioner, men er ifærd med at miste alt Liv. Ikkedestomindre have disse 700aarige Freskomalerier med deres omhyggelige Udførelse, smukke Prydelser, rige Farver og gode Sammenhæng med Arkitekturen i det hele mere Værd end de senere Kalkmalerier.

Efterat Middelalderens store indre Missionær, den hellige Franciscus af Assisi, var fremtraadt og havde stiftet sin Orden, Franciskanerne eller Graabrødrene, udbredte disse sig med rivende Hurtighed over hele den kristne Verden. »I Aaret 1232«, melder Ry Klosters Aarbog¹⁾, »vandrede Graabrødrene paa nøgne Fødder ind i Danmark og grundlagde et Hjem i Ribe«. Franciscus og hans Orden fordybede sig i Kjærlighed til Jesus og i Betragtningen af hans Lidelser, og Ordenen havde i sin Begyndelse en stærk Indflydelse paa Samtidens hele religiøse Retning. Vel havde man allerede tidligere ofte afbildet Kristus paa Korset baade i Maleri og Plastik, især i forgyldt Kobber og Hvalrostand; men dette Billede, den Korsfæstede, blev fra nu af Hovedbilledet i Kirken og kom til at afløse den triumferende Kristus. I denne Henseende er et Fund,

¹⁾ Script. rer. Dan. I, 243.

som jeg for mange Aar siden gjorde i Sæby Kirke ved Tissøen, meget betegnende. Ved at banke Hvidtningen af i Korrundingen over Alteret fandt jeg Levninger af et stort Billede med Kristus paa Korset, som sad meget løst paa Bunden, medens et andet, ældre Maleri tittede frem nederunder og viste sig at være Kristus i Høisædet med Evangelisterne om sig, og begrænset forneden af en »Mæanderbort«, »à la grècque«.

Den senere Middelalders Kirkemalerier, der bleve udførte paa tør Kalk, især paa Hvælvinger, hvis Indbygning i de fleste af vore Landsbykirker virkede ødelæggende paa de ældre Malerier, sysle derfor ogsaa mest med Jesu Lidelseshistorie, men ogsaa med Dommedagen og Treenigheden. Man malede dog ogsaa samtidig det gamle Testaments Begivenheder, lige fra Verdens Skabelse, og det nye Testaments hellige Historie, lige fra Marie Bebudelse. Stilen forandrer sig betydeligt ikke alene i Prydelserne, som, uagtet de længe bevare noget af Rundbuestilens Præg, dog efterhaanden gaa over til at blive gothiske med udartende rødbrunt og grønt Løvværk, men ogsaa i de menneskelige Skikkelser. Man ser tydeligt en Stræben efter at give disse mere Liv og Bevægelse og friere, mere flagrende Klædebon. I Skildringen af Jesu Lidelseshistorie kommer der mere Udtryk. Med voldsomme, grelle Farver maler man de Pinsler, som Jesus og Helgenene lide. Man maler Bødlerne saa hæslige som muligt. Det kan ikke nægtes, at Kunsten gaar tilbage og Raaheden tager Overhaand, efterhaanden som de gode Traditioner fra den gamle Tid gaa tabt. Efter Reformationen bringer den nye Stil, »Renaissancen«, frisk Liv og andre Former.

Vi ville nu kaste et Blik paa Malerierne i den smukke gamle Kirke, hvori vi idag ere samlede. Kjeldby eller rettere Kjeldbymagle Kirke havde forud Apostlen Andreas til sin Værnehelgen, og vi se ham jo endnu staa hist i det forgyldte Alterskab fra omtrent Aar 1500. I sin

oprindelige Skikkelse bestod Kirken kun af Langhuset og det firkantede Kor, dækkede af Bjælkelofter og med smalle rundbuede Vinduer og to rundbuede Indgange paa hver Side af Langhuset. Bygningen maa efter Stilen at dømme være opført i første Halvdel af det 13de Aarhundrede, Valdemar den 2dens Tid, medens Hvælvingerne og det svære brede Taarn først ere tilføjede i Slutningen af det 15de. Fra først af stode Væggene med røde Munkesten; men Korets Vægge bleve uden Tvivl kort efter Kirkens Opførelse prydede med de Kalkmalerier, vi nu se, men som i lange Tider have været dækkede med mange Lag af Hvidtninger. Det blev mig for 8 Aar siden overdraget af Nationalmuseets Styrelse at bringe alle Kalkmalerierne tilbage til deres oprindelige Tilstand saavidt muligt, og jeg tror at turde sige, at jeg har taget paa dem med varsom Haand. Arbeidet blev fordelt paa to Sommer.

Forbillederne for Korets Udsmykning maa søges i de prægtige kunstvævede og baldyrede Tæpper, som man allerede i den tidlige Middelalder brugte til at pynte Væggene med ved festlige Leiligheder. Væggene ere derfor delte i vandrette Bælter med nogle smukke og eiendommelige Tæppebordter. Der er 8 forskellige Mønstre af en storlaaet Bredde og Fylde. Vi have hidtil kun fundet noget lignende, men dog ikke helt det samme, i Nylars Kirke paa Bornholm. I de omtalte Bælter har der været malet en hel lille Bibelhistorie, hvoraf der dog uheldigvis nu mangler store Stykker, ligesom ogsaa de indbyggede Hvælvinger have gjort Skaar i Rækken. Øverste Bælte synes at have indeholdt Billeder af det gamle Testamente, begyndende paa Sydsiden med Verdens Skabelse og fortsættende paa vestre Væg med Adam og Eva, Syndefaldet og Uddrivelse af Paradis. Nederste Række er noget mere fuldstændig og indeholder Fremstillinger af Englen, der forkynder Markens Hyrder, at Jesusbarnet er født; de hellig tre Konger for Herodes, der synes at true dem; Kongerne i fuld Puds med Kronen paa Hovedet ride til Bethlehem.

Den forreste peger paa Stjernen og ovenover læses efter gammel Skik, ligesom paa Tapetet i Bayeux: HIC · EST · STELLA; Kongerne bringe Gaver til Jesusbarnet. Den forreste har taget Kronen af og knæler for Jesusbarnet, der sidder paa Moderens Skød. Ovenover læses: HIC · SUNT · TRES · MAGI. Paa nordre Væg: Jesu Indtog i Jerusalem. Han rider paa Aseninden, bag efter gaar St. Peder med en stor Nøgle; i Byens Port staar en Del Folk og strække Hænderne tilbedende ud imod Herren. En liden Person er krøben op i et Træ, og ovenover læses SACHEUS. En anden Person breder sin Kappe ud paa Jorden foran Jesus. Det næste Billede har lidt noget Afbræk ved Vinduets Udvidelse, men synes at have forestillet Bespottelsen. Det sidste noget gaadefulde Billede paa Nord-siden antages at forestille Lammets Tilbedelse. Paa østre Væg bag Alteret har Kristus siddet i Midten omgivet af de fire Evangelisters Mærker, og i en Række ses endnu ved hver Side 6 Apostle siddende paa Stole under Baldakiner. Det hele er med sine Mangler og sin naive Tegning et i Forhold til sin Tid smukt Billedværk og et meget sjældent Stykke imellem de danske Kalkmalerier, omtr. fra 1250. — Paa nordre Væg er der ovenpaa en af de omtalte Bordter i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede blevet malet et Skjold med Hjelm og Hjelmklæde. Til dette Skjoldmærke, som antages at have tilhørt Johan Fikkelsen til Spedelsby (nu Speilsby), knytter der sig et Sagn, som findes bevaret i en gammel Optegnelse i Rigsarkivet. Der fortælles, at Ridder Fikke Fikkelsen engang var paa Jagt med Kong Erik af Pommern. Fikke skød da en Hjort og kastede sig paa Hjorten; men den saarede Hjort styrtede sig i Havet tilligemed Ridderen. Den kom dog senere i Land med ham. Kongen vidste ikke andet, end han var druknet, og da Ridder Fikke kom til ham igjen, bød Kongen ham, som hidtil havde ført en Rude i blaat Felt i sit Skjold (Rudernes Vaaben), nu at føre en halv, rød Hjortetak

og to blaa Bølger, samt en halv, rød Hjortetak ovenpaa Hjelmen, hvilket er de Fikkessonners Vaaben.

I Kong Kristoffer den 2dens Tid, Aar 1326, blev en mægtig Mand, Ridder Henning Moltke, begravet i Kjeldby Kirke foran Indgangen til Koret. Han var Lehnsmand paa Møen og førte i sit Skjold de tre Fugle, som Moltkeslægten har endnu den Dag idag. Hans Ligsten, en af de sjældneste i Danmark, staar nu opstillet ved Korets nordre Væg, og han selv er afbildet paa den i sin Tids Dragt og har ved sin Side sin Hustru Elsebe, † 1346, og Fru Kristine, Fikke Moltkes Hustru, † 1343. Der kan være nogen Sandsynlighed for, at Henning Moltke, der rimeligvis har boet paa den gamle Borg, hvorfra endnu findes Spor ved Kjeldby, og som valgte sig Gravsted i Kirken, har ladet Langhuset, der hidtil stod i røde Mursten og havde Bjælkeloft, udsmykke med den rige Dekoration, af hvilken endnu store Stykker ere tilbage ovenover Korbuen og paa nordre Væg. Omkring Korbuen har der løbet en Indskrift, som maaske har givet Oplysning, men den var desværre ved Afdækningen helt ødelagt, saa at kun et enkelt Ord var tilbage nemlig »PLEBANI« : Sognepræstens ... Men Maleriernes Stil synes at kunne passe til Tiden omkring 1325.

Midt over Korbuen se vi Treenigheden: Gud Fader holder den korsfæstede foran sig, og over denne svæver den hvide Due, den hellige Aand. Paa hver Side ses 6 Personer, rimeligvis Apostlene, thi en af dem holder et skraat Kors: Andreas; en anden en Kniv: Bartholomæus; en tredje et Sværd: Paulus. Yderst til venstre og til højre er det meste af Kalkmaleriet dækket af de senere indbyggede Hvælvinger, men man ser dog endnu, at St. Mikkel med Dragen, St. Laurentius med Risten og Johannes Døberen med den Kamelhaars Kjortel have været skildrede. Endvidere ses ved Siden af Treenigheden en Engel med Palmegrene og en anden med Jesu Tornekrone. I det underste Bælte og paa hver Side af Korbuen ses Fremstillinger, der ellers

pleje at høre med til Dommedagsbillederne, nemlig til høre Helvede, hvor Djævlene pine de fordømte, og de røde Flammer stige op fra Afgrunden, medens en svævende Engel med Sværd i Haanden synes at true Mørkets Aander. Hvalfskegabet, Nedgangen til Helvede, er laant fra Profeten Jonas's Historie. Tilvenstre blæser en Engel paa Basun, og en Biskop giver en knælende Mand Sakramentet. Tre nøgne Mænd omgives af Flammer, maaske Skærsilden. Over dem ses tre Vaabenskjolde hvis Mærker destoværre ere udviskede.

Nordre Væg er prydet med en rig og mærkelig Tæppe-dekoration med mange vandrette Bælter, fyldte med smaa Figurer og adskilte ved smukke Bordter af Vinløv og Kløverblade. Man ser atter her en hel lille Bibelhistorie: foroven det gamle Testamentes Begivenheder med Moses og Aron, den brændende Busk, Jøderne, der tilbede Guldkalven, Mannaregneren i Ørkenen m. m.; endvidere det nye Testamente med Marie Bebudelse, Jesu Fødsel, Forkyndelsen for Hyrderne, Flugten til Ægypten m. m.¹⁾ De forskellige Billeder er adskilte med smaa røde Murstenstaarne. Mærkelige ere nogle Træer, der ere tegnede som store Svampe eller Baloner. Iøvrigt er der som sædvanligt ikke Spor af nogen perspektivisk Fordybning i Malerierne; alt er med Villie holdt fladt.

¹⁾ Prof. Dr. Gosse fra Genève besøgte for faa Aar siden Kjeldby og fandt de gamle Billeder meget interessante. I en lille Bog »Souvenirs de Danemark«, omtaler han dem og afbilder et lille Stykke af dette Vægmaleri. Prof. Gosse fremsætter den Mening, at det er en byzantinsk Maler, der har udført dette Maleri, og støtter sig paa Ordet AGHIO, det græske *ἅγιος* = hellig. Men uagtet det vel kan tænkes muligt, at en eller anden græsk Kunstner kan have virket i Danmark i det 11te eller 12te Aarhundrede, eftersom Freskomalerierne fra hin Tid, hvad jeg allerede har berørt, vise græske Prydelser, er det dog ikke sandsynligt, at dette Maleri skulde være udført af en Græker. Her er ikke Spor af byzantinsk Stil, men snarere af Paavirkning fra Tydskland. Hvad Ordet *ἅγιος* angaar, da har Geistligheden godt kjendt det og ladet det male her.

Længere vest paa under det gamle tilmurede Vindue sidder en Evangelist ved en Pult og skriver. I venstre Haand holder han et Blækhorn, og over hans Hoved vokser en Vinstok med Drueklaser op. Maaske er Tanken den, at Kristus, der betegnes ved Vinstokken, indgiver ham, hvad han skal skrive. Denne Vinstok er i høi Grad stiliseret. Hvis man vilde nære Tvivl om, at Kalkmalerierne skulde efterligne kunstvævede Tæpper, betragte man det næste Billede. Det ligner aldeles et paa Væggen ophængt Gulvtæppe, prydet med en smuk, fin Bordt. I Midten er der en stor dobbelt Kreds, der ligesom Hjørnerne er fyldt med Figurer. I Midten sidder en statelig Konge og Dronning paa deres Høisæder i fuldt Skrud og med Krone paa Hovedet. Kongen har Scepter i den ene Haand og holder en Jagtfalk i den anden. Ovenover ser man i mindre Maalestok atter Kongen i sit Høisæde, og han ligner Afbildninger i vore gamle Kongesegl, som f. Ex. Erik Menveds. Han holder Scepteret i venstre Haand og strækker den høire ud som til en Befaling. En Dronning bliver her kronet af to Biskopper, og en kronraget Abbed med Krumstav er nærværende. I Hjørnet af Tæppet ses et Festmaaltid, hvor Dronningen og flere andre sidde tilbords og have store Drikkehorn foran sig. Disse smaa Figurer ere smukt tegnede. Prof. Magnus Petersen har ment, at det er en Skildring af Kong Ahasverus's og Dronning Esthers Historie. Esthers Bog II, 17—18¹⁾. For at overbevise sig om, at Malerierne paa Langhusets nordre Væg og paa sammes østre over Korbuen ere samtidige, behøver man kun at lægge Mærke til, at nogle smaa Rosetter nøjagtig af samme Form forekomme paa alle tre Malerier.

Den tredie og yngste Gruppe af Kalkmalerier i Kjeldby Kirke er den, der findes paa Langhusets to Hvælvinger. Den stammer fra Kristian den 1stes Tid, er af en temmelig almindelig Slags og staar langt tilbage for de ældre i

¹⁾ Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker«, S. 131.

Koret og paa Langhusets Vægge; men mærkeligt er det, at de sikkert ere udførte af den samme Maler, som har virket i Nabokirken i Elmelunde. Stilen og Æmnerne er de samme i de to Kirker, og der findes et Par af de samme Bomærker i begge Kirker: *h* og *ø*. Endnu maa det nævnes, at Hvælvingsmalerierne i Thingsted Kirke paa Falster efter Prof. Magnus Petersens Mening ere udførte af den samme Maler.

Paa den østre Hvælvning mod Syd er Udgangspunktet for Billedrækken: Marie Bebudelse; Engelen Gabriel hilser Maria, der fromt knæler i sit Bedekammer, med de bekjendte Ord: *Ave maria gracia plena*, og hun svarer: *Ecce ancilla domini*, *fat v...*, Lucas I, 28 og 38; Maria besøger Elisabeth; Kristi Fødsel; de hellig tre Konger; Jesu Daab ved Johannes; Fremstillingen i Templet; Dommedag.

Paa vestre Hvælvings østre Kappe: Barnemordet i Bethlehem; Flugten til Ægypten; Kong Herodes's Folk udspørge en Mand, der høster Sæd paa Marken, om Flygtningene. Manden skærer Sæden af med en Krumkniv. (I Elmelunde ser man en Mand pløje med en gammeldags Plov). Næste Fremstilling skildrer Gud Fader, der skaber Kvinden; Syndefaldet; Uddrivelsen af Paradis; Menneskene maa arbeide i deres Ansigts Sved. Dette er skildret saaledes, at en Engel giver dem en Økse og en Hakke. Det sidste Billede i Rækken er det mest eiendommelige af dem alle. En rig og en fattig Mand bede til den korsfæstede Kristus, og den gamle Maler har paa en saare naiv Maade villet vise de Tanker, der under Bønnen røre sig i disse to Mænd. Han har hjulpet sig ved at drage lange Linier fra de bedendes Mund og derved vist Tankernes Retning. Fra den fattige Mands Mund gaa Linierne til Jesu Saar; men fra den riges gaa de til hans Pengeskrin, hans Vintønder, Klædeskabet og den graa Ganger, og slaa tilsidst ned i Kjælderen til Madgryden, som Kokkepigen staar og rører i. Det er ganske vist en ukunstnerisk Maade, paa hvilken Maleren har fremstillet sin Tanke; men denne naive

Enfoldighed har rimeligvis været vel forstaaet af Menigheden. —

Ved Bedømmelsen af Middelalderens Kalkmalerier maa man ganske vist ikke sammenligne dem med Nutidens Kunst, idet Manglerne i Tegning og Udførelse let falde i Øinene; man maa altid huske paa, at det er Oldsager, man har for sig, og at disse gamle Billeder paa mangfoldig Maade fortælle os om vore Forfædres religiøse Liv og Kultur. Hvad imidlertid Stilen i Prydelser, saavel som hvad Maaden i at udfylde tomme Flader paa Vægge og Hvælvinger angaar, kan man ikke frakjende de gamle megen Dygtighed og Opfindsomhed. De forstode udmærket at faa Malingen til at passe til de arkitektoniske Former, saa at der fremkom en Helhed. Dette havde de arvet fra Oldtidens Kunst. I deres Prydelser er der en Bredde og Kraft, som Nutidens oftest ikke ere i Besiddelse af. Vi se da ogsaa, hvorledes vore Arkitekter og Malere intet bedre vide ved vore mange nye Kirkers Udsmykning end at laane Bordter og Prydelser fra de gamle Kalkmalerier, saa at disse derved komme os til Nytte.

Se vi hen til største Delen af vore moderne Altermalerier, finde vi ganske vist en bedre Tegning, en elegant Udførelse, straalende Farver og perspektivisk Baggrund, men, naar vi undtage enkelte af vore Kunstneres Arbejder, som Carl Blochs, Anton Dorphs m. fl., kan det desværre ikke nægtes, at de passe ikke til vore Landsbykirker, og at vi savne noget meget væsentligt. Det er Aanden, der mangler. Vi staa overfor pænt malede Modelfigurer, men mærke kun altfor tydeligt, at Malerne ikke have følt rigtigt for deres Æmner og ikke have forstaaet det dybere Indhold i det, de have villet fremstille. I de gamles mangelfulde og naive Billeder, udførte med nogle simple Linier, vil man derimod ofte finde en egen Stemning og Følelse. Det kan være grimme Billeder, men der er noget troskyldigt og helligt udbredt over dem. Det er de gamle Tiders fromme, enfoldige Aand, der aabenbarer sig i dem.

Efter at dette Foredrag var endt, blev der sunget en Sang, hvorpaa Dr. H. Rørdam tog Ordet:

Den forrige Taler har ført os ind i Middelalderen, denne drømmende og barnlige Tid, hvori vi møder saa meget raat og uslebent, men ogsaa meget, der sætter dybe Følelser i Bevægelse hos os. Skjønt det ikke er Talerens Hensigt i ensidig Beundring af Middelalderens Romantik at søge Idealet i denne fjerne Tidsalder, men tvert imod at stræbe at vise, at Reformationen bragte os frem til et højere Stade af Sandhed og aandelig Sundhed, saa vil han dog begynde med at pege paa, at der, foruden den gamle Kirke og dens mærkelige Billeder, er tre andre Minder fra Middelalderen, der knytte sig til Kjeldby Sogn, nemlig: Gammelborg, S. Jørgens Kapel i Spejlsby og Vor Frue Kilde.

Gammelborgs Historie vide vi vel kun meget lidt om: men dens Plads kan dog endnu paavises, og Navnet tyder paa, at det har været den ældste af de befæstede Borge, Stegeborg, Østerborg, Elmelunde, som Møens for Fjenders Angreb saa udsatte Beliggenhed har fremkaldt. Den har vistnok i sin Tid været omgivet med Vand, der har staaet i Forbindelse med »Noret«, som i ældre Tid var sejlbart. Om Henning Moltke har boet paa Gammelborg, maa vi vel lade henstaa uafgjort; men den Omstændighed, at hans pragtfulde Ligsten endnu findes i Kjeldby Kirke, taler i ethvert Tilfælde ikke imod en saadan Antagelse.

S. Jørgens Kapel fører Tanken hen paa Middelalderens Omsorg for de spedalske. Nu til Dags finder man saadanne kun i Civilisationens Udkroge, men at der i gamle Dage fandtes nok af dem her i Landet, ses af de talrige S. Jørgens-Huse med tilhørende Kapeller, der anlagdes i Nærheden af Købstederne, for at de spedalske her kunde leve afsondrede fra andre Mennesker. Spejlsby, som Byen i Kjeldby Sogn nu kaldes, skreves i ældre Tid Spedelsby 3: Spitalsby (Hospitalsby) — den samme Forkortelse som i Ordet spedalsk (leprosus, aussätzig). Vi

maa takke Gud, at vi ikke mere have Trang til disse S. Jørgens-Huse, og glæde os over, at man i vort Frændeland Island, hvor Spedalskhedens Plage endnu findes, søger at skaffe disse elændige den Afsondring fra andre Mennesker, der er fornøden, om Sygdommens Udbredelse skal hindres.

Vor Frue Kilde er en tredie Mærkelighed fra en saare fjern Fortid, som Kjeldby besidder. Lægedomskilden synes at have givet Byen Navn og viser altsaa tilbage til den graa Oldtid. I Middelalderen har Kilden, som det synes, faaet ny Ære derved, at Jomfru Marias Navn knyttedes til den, og denne og andre »hellige« Lægedoms Kilder har gjort Tjeneste hos Slægter, der ikke mindre end vor Tids kjendte Sygdom og Sygdoms Plage, men som ingen Læger havde at søge Raad hos — endnu i Christiern den Førstes Tid var der næppe mere end én studeret Læge i hele Landet, Kongens Livlæge. Det er ikke usandsynligt, at de Offergaver, som ydedes af dem, der til visse Tider besøgte Kjeldby Kilde, har afgivet Midlerne til Kirkens Udsmykning. Efter en gammel Beretning tabte dog Kjeldby Kilde meget i Søgning, da Kippinge paa Falster fra Slutningen af det 15de Aarhundrede af blev det mest søgte Valfartssted i denne Del af Landet og drog store Skarer til sig, ogsaa fra fjernere Egne, endog fra Udlandet.

Da Reformationen kom her til Møens Land, var der meget af det, der forhen udgjorde Kirkernes Smykke, som gik tabt¹⁾. Dog er det med Rette sagt, at det gik med Reformationen, som naar Nilen stiger over sine Bredder: adskilligt gammelt skyllens vel bort, men Floden bringer tillige Frugtbarhed og nyt Liv til fortørrede Agrè. Reformationen var et Fremskridt ikke blot i verdslig Kultur, men ogsaa i kristelig Selvbevidsthed. Menighedens Deltagelse i Gudstjenesten fik en anden Karakter end før. Nu kom Ordets Forkyndelse til sin Ret, og Sangen, der før kun havde været Kor- og Messesang, blev nu Menig-

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 42 og VI, 696—8.

hedssang, vistnok til stor Glæde og Opbyggelse for Deltagerne, der hidtil kun havde indtaget en passiv Rolle. At man netop paa Møen har skjønnet paa det ny Liv i Sangen, fremgaar af Peder Palladius's Visitatsbog (omtr. fra 1543), hvor han ved at tale om Kirkesangen udbryder: »Derfor skulle I jo sjunge udi eders Sognekirke, som os bør at give dem det Lov paa Møen, at de sjunge saa dejlig med hverandre udi hine høje Kirker, at det er jo stor Lyst at høre«. Man havde vel paa hin Tid ikke saa stort et Udvalg af Salmer som nu for Tiden; men dem, man havde, brugte man flittig. Da de fleste af Menighedens Medlemmer ikke havde Salmebøger og heller ikke kunde læse, lærte man Salmerne uden ad ved at Degnen sagde dem for Vers for Vers, inden de bleve afsungne i Kirken¹), aldeles paa samme Maade, som det for en Menneskealder siden eller noget mere endnu var Brug i Sydsjælland ved de gudelige Forsamlinger, hvor H. A. Brorsons »Troens rare Klenodie« var den Salmesamling, der fortrinsvis brugtes, skjønt Bogen langt fra var i alles Hænder.

Efter nogle flere Bemærkninger om Salmesangens tidligste Vilkaar her til Lands, sluttede Taleren med Omtale af de to møenske Sangere, der »blomstrede« i Slutningen af 18de Aarhundrede Jakob Johan Lund, Præst i Stege og Provst paa Møen († 1798), hvis »Hellige Poesier« har afgivet enkelte Bidrag til den endnu brugelige Kirkesalmebog, og Christen Andersen Lund, Præst i Kjeldby 1793—1833, af hvis smukke, bramfri Færd der gaves en kort Skildring, nærmest i Henhold til Frederik Barfods sympathetiske Mindeord over ham²), i det et Par af hans stemningsfuldeste Digte forelæstes.

Det vellykkede Møde sluttede med Orgelspil og Sang.

¹) Om Kirkesangen i Reformationens Aarhundrede findes gode Bemærkninger af C. Rosenberg i hans Udgave af P. Palladius's Visitatsbog, S. 62 f. I Nordtyskland synes Forholdene i denne Henseende at have haft stor Lighed med dem i Danmark, s. Bremische Jahrbücher, XVII, 57.

² Poetisk Læsebog 1835—36, S. 488 ff.

Møde i Jelling.

Alt for flere Aar siden var det lovet, naar Lejlighed gaves, at et kirke- og kunsthistorisk Møde skulde blive holdt i Jelling¹⁾. Et saadant fandt Sted den 18. og 19. August 1897, samtidigt med at et talrigt Lærermøde afholdtes sammesteds. Saa behageligt det var for os i Lærerne at have en forstaaende og opmærksom Tilhørerkreds, saa kunde vi dog ikke indskrænke os til dem alene, men maatte ønske Kredsen udvidet. Medens Lærermødet blev holdt i Skolelærerseminariets rummelige Gymnastiksal, henlagdes vore Foredrag derfor til Kirken, hvor ikke blot Orgelet, betjent af Seminariets kyndige Musiklærer, Hr. Christiansen, stod til Raadighed, men hvor Omgivelserne i udmærket Grad indbød til en Fordybelse i Fortiden. Da alene Deltagerne i Lærermødet udgjorde over 100 Personer, og da mange andre Tilhørere vare samlede fra Omegnen, var Kirken fyldt til sidste Plads.

Fra et Katheder, der var rejst i Koret, bød Dr. H. F. Rørdam Forsamlingen velkommen og fortalte om den Virksomhed, som Selskabet for Danmarks Kirkehistorie har udfoldet i Tale og Skrift i de 48 Aar, det har bestaaet. Ordet blev derpaa givet til Professor J. Kornerup, hvis Foredrag med enkelte Forkortelser lyder saaledes efter Talerens os meddelte Manuskript.

Om Jellings Minder fra Oldtid og Middelalder.

Foredrag af J. Kornerup ved det kirkehistoriske Møde i Jelling Kirke den 18. August 1897.

Ærede Forsamling!

Det er ikke muligt at samles paa dette Sted, hvor Jyllands gamle Kongsgaard stod, eller i disse Omgivelser, uden at store Minder fra hine fjerne Tider, over hvilke Historien kaster sine første Lysstraaler, træde frem for vor

¹⁾ K. S. 4. R. III, 381—83.

Tanke: Mindet om det danske Folks Omvendelse fra Heden-
skab til Kristendom, Mindet om Dronning Thyra, hende,
der kaldtes Danmarks Trøst eller Danmarks Frelse, og
som med hele Folkets Hjælp reiste Danevirke, hvis Volde
nu ere sunkne i Grus!

Her udenfor Kirkedøren staar den berømte store Rune-
sten midt imellem de to Gravhøje paa den samme Plads,
hvor Kong Harald Blaataand lod den reise for halv tiende
hundred Aar siden. En lærd Forsker¹⁾ har paavist den
mærkelige Omstændighed, at Stenen staar nøiagtig i Midt-
punktet imellem begge Gravhøje. Da denne Kirke blev
bygget, vistnok i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede,
vilde man ikke flytte Runestenen, men lagde derfor Byg-
ningen nærmere op imod nordre end imod søndre Høi.
For noget over tre hundred Aar siden var den store Rune-
sten sunken halvt om og dækket med Jord, da Lehns-
manden paa Koldinghus, Kaspar Markdanner, lod den
grave ud og atter reise paa sin Plads. Derom meldte en
Indskrift paa en Tavle her i Kirken, der imidlertid brændte
med Kirken 1679; dog havde Oldgranskeren Ole Worm
forinden antegnet Indskriften. Fundet af den store Rune-
sten vakte allerede Datidens Forbauselse og Beundring, og
siden 1586 have mangfoldige Forskere brudt deres Hoveder
med at finde den rette Tydning, og paa de Lærdes Vis
har den ene ikke skaanet den anden, men den sidste har
altid været klogere end alle de foregaaende. Naa, det vig-
tigste er at finde Sandheden. Det vanskeligste Sted findes
paa Stenens vestlige Flade i Slutningen af Indskriften, hvor
Stenen er noget afskallet. Jeg vil paa Nutids Dansk gjen-
give Indholdet af Indskriften efter den nyeste og sand-
synligvis ogsaa rigtigste Tydning²⁾ af Prof. Wimmer:

» Harald Konge bød gjøre dette Mindes-
mærke efter Gorm sin Fader og efter Tyre

¹⁾ Prof. Engelhardt i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1876, S. 93.

²⁾ Prof. L. Wimmer: »De danske Runemindesmærker. S. 29, in folio.

sin Moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«.

Det er den mærkeligste historiske Runesten i hele Norden. Hvor indholdsrig og betydningsfuld er ikke denne korte Meddelelse, der er ligesom et Kildeskrift fra Oldtiden. Det hedder først, at det er Kong Harald Blaatand, der i kjærlig Erindring om sine Forældre har ladet denne prægtige Sten opstille og udsmykke med Datidens Kunst. Naar der endvidere staar, at han vandt sig hele Danmark, sigtes her til haarde Kampe, han maatte bestaa, inden han naaede dette Maal. Flere Kilder beskyldte ham for at have myrdet sin Broder Knud Danaast; men Jomsvikinga Saga¹⁾ siger, at han dræbte ham i ærlig Kamp, hvad Datiden fandt meget undskyldeligt. Prof. Wimmer har gjort opmærksom paa, at det paa Runestenen ikke hedder »al Norge«, kun »Norge«, fordi det kun var en Del af dette Rige, Harald kom i Besiddelse af. Han drog med en Flaade paa 600 Skibe derop og bemægtigede sig Landet, som han delte imellem Harald Grænske og Hakon Jarl, men forbeholdt sig Overhøiheden samt en aarlig Skat.

Tilslidst staar der paa Stenen: han »gjorde Danerne kristne«. Det kostede Kong Harald Livet! Vel var der næsten gaaet et Aarhundrede hen, siden Nordens Apostel, Ansgar, der havde prædiket og virket i Danmark for at omvende Folket, var død; men det var dog endnu i Harald Blaatands Tid ikke anderledes, end at Folket var halvt hedensk. Den samtidige Historieskriver Widukind fra Korvej, der fortæller om Kongens Omvendelse og Daab ved Biskop Popo, siger, at de danske Høvdinge, der fulgte ham, vel indrømmede, at Kristus var en mægtig Gud, men mente, at det var tryggest at holde sig til de gamle Guder, til Odin og Thor. Men nu blev Kristendommen lyst til Thinge over hele Danmark, og efter Kongens Befaling blev Gude-

¹⁾ Ragn: »Jomsvikinga Saga«, S. 16.

hovene med Afgudsbillederne og de hellige Lunde omstyrtede og ødelagte¹). Det var dog ikke alene Haralds Bestræbelser for at kristne Folket, men ogsaa det Trældomsaa, han lagde paa det, som fremkaldte Opstanden imod ham. Saxe har en mærkelig Fortælling om, hvorledes Harald var sysselsat med at lade en umaadelig stor Sten flytte fra Jyllands Kyst til sin Moders Grav, idet han havde spændt baade Mennesker og Okser for. (Man maa tænke sig, at Stenen er bleven ført paa Ruller med et Underlag af Tømmer, og at der er blevet pidsket dygtig løs baade paa Okser og Trælle). »Medens Kongen var ifærd med dette«, siger den gamle Historieskriver, »kom der en Mand til ham fra Flaaden«. »Har Du nogensinde«, spurgte Kongen, »set en større Blok blive flyttet ved Menne-skehaand?« Jo, Manden havde set det, og da Kongen spurgte, hvor det da var, svarede han: »Jeg var igaar til stede, hvor jeg saae Danmark blive Dig fradragen af din Søn! Tænk nu selv over, hvilken Byrde der vel er den sværeste«. Harald lod Stenen ligge, drog mod sin op-rørske Søn og fandt Døden for Tokes Pil. Hans Krigere bragte Liget til Roskilde til Trefoldighedskirken, som han selv havde bygget, og lagde det dér til Hvile. »Han var«, siger Knytlinga Saga, »den første danske Konge, som blev be-graven i viet Jord«.

Et Sagn, der rimeligvis har dannet sig i nyere Tider, vil paavise en vældig stor Sten paa Tislund Hede som den, Harald maatte lade ligge. Men dette Sagn stemmer jo ikke overens med, at her udenfor staar den store Runesten, som Harald fik reist efter sine Forældre. Prof. Wimmer mener derfor, at Saxe aldrig har været i Jelling og sét denne Sten.

Den store Runesten er prydet med et for sin Tid dygtigt Stenhugger-Arbeide, der rimeligvis er udført paa Stedet, efterat Stenen var bragt derhen. Paa dens ene

¹) A. D. Jørgensen: »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse« I, 204—206.

Flade er udhugget den korsfæstede Kristus omgivet af Ormslyngninger. Han har Korsglorie og efter ældre Tiders Skik adskilte Fødder, som hvile paa en liden fremspringende Kant af Stenen, der altsaa ikke er bleven glat afbanet, førend Stenhuggeren tog fat paa Billedet¹⁾. Det er det ældste sikkert daterede Kristusbillede i Norden. Paa den anden Flade er der udhugget et eventyrligt Dyr, der synes at være en barbarisk Efterligning af den antike Grif, et firfødet Dyr med skarpe Klør²⁾ og Ørnenæb. Den er omslynget af en mægtig Slange. Saadanne Slange- eller Ormslyngninger ere ikke usædvanlige paa Runestene, men det er vanskeligt at afgjøre, hvad Meningen med denne Fremstilling har været; maaske et Billede paa Afgrundens Dyr, Hedenskabets vilde Magter, i Modsætning til Frelsen ved Kristus. Udførelsen af Stenhuggerarbeidet er noget forskjellig fra den paa de fleste andre Runestene, hvor man i Almindelighed nøjedes med at indhugge fordybede Linier i Stenens Flader og altsaa kun frembragte en indridset Tegning. Paa Jellingstenen har man ogsaa først indhugget svære Omrids, men derefter i en halv Tommes Dybde borthugget Grunden, Mellemrummene imellem Figurerne, og derved frembragt et Slags Relief, om end i en raa Form. Men med al sin Ufuldkommenhed er der i dette Oldtidsværk en storslaaet Kraft og Bredde, som stod i udmærket Samklang med de oprindelige Omgivelser: de mægtige Gravhøje og den brune Hede. Mærkelige ere de Prydelser, der danne Rammen om Billederne og Runerækkerne: de brede snoede Baand og de ejendommelige Slyngninger eller Sloifer paa Hjørnerne. Hvorfra har den gamle Stenhugger laant denne Prydelse? Den synes at være kommen til Danmark fra Irland³⁾ og i det 12te Aarhundrede at

¹⁾ J. Kornerup: »Om den tidlige Middelalders Stenhuggerkunst i Danmark«. Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1881, 257.

²⁾ Lindormen paa Eiby Kirke ved Køge har lignende Klør. J. Kornerup i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1870, S. 219.

³⁾ Dr. Sophus Müller: »Dyreornamentiken i Norden«, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1880, 307.

have været brugt i vore Kirker som f. Ex. i Lime Kirke i Salling, i Ølst, i Skjern, Gjettrup, Hem, Lem, Gimming, Gassum, Kovsted, Tvede og Mørke Kirker i det østlige Jylland. Vi kjende saaledes elleve Portaler, paa hvis Overligger en lignende Sløife eller Kringler er udhugget rimeligvis i Efterligning af Udskæringer i de gamle Trækirker¹⁾.

Den lille Runesten har, hvad der oplyses af en Tegning, som den lærde Henrik Rantzov lod tage af Jellingehøjene i Aaret 1591, oprindelig staaet paa den søndre Høj²⁾. Det fremgaar heraf, at man i Tidens Løb har forvekslet Navnene paa disse, saa at søndre Høj rigtigst bør kaldes Thyras Høj og den nordre Gorms. Paa Stenen staar med Runer paa Old-Dansk og oversat paa Nutids-Dansk:

Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke
efter Tyre sin Kone, Danmarks Bod (eller
Frelse).

Vore gamle Historieskrivere, Saxe, Svend Aagesøn saavel som Jomsvikinga Saga, stemme alle overens i, at Thyra overlevede Gorm, hvad der har sat alle Oldforskere i Forlegenhed. Prof. Wimmer hævder dog med megen Vægt, at hvor senere Historieskriveres Efterretninger, her et Par hundred Aar efter Begivenheden, staa i Strid med samtidige Mindesmærker, maa de første vige, og at Ordet »efter sin Kone« ikke synes at kunne misforstaaes. Hun maa være død først.

Den store Udgravning i søndre Høj for 36 Aar siden bragte desværre ikke noget Lys i disse Gaader. Dersom Dronning Thyra ligger her, er hun endnu bedre gjemt end de gamle egyptiske Konger i deres Pyramider. Jeg beder om Lov til, om end i al Korthed, at omtale denne Udgravning, i hvilken jeg selv deltog.

¹⁾ J. Kornerup: Den tidlige Middelalders Stenhuggerkunst. Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1881, 278.

²⁾ Prof. Engelhardt i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1876, Side 111 og 112, med det omtalte Prospekt af Kongehøjene, og Prof. Wimmers Runeværk S. 34.

Kong Frederik den 7de havde som bekjendt en levende Sands for Danmarks Fortidsminder og havde udgravet flere hundrede Kæmpehøje samt undersøgt Kongegravene i Ringsted. Den Tanke opstod hos ham, at søndre Høi i Jelling, den saakaldte Gorms Høi, rimeligvis maatte indeholde et lignende Gravkammer som det, der i 1820 opdagedes i nordre Høi. Paa en Reise i Jylland i Sommeren 1861 bestemte han derfor ved Reskript, dat. Silkeborg 23 Juni, at den søndre Jellinghøi skulde udgraves under Ledelse af en Kommission, bestaaende af Prof. J. J. A. Worsaae som Formand, Prof. anatom. Ibsen, Inspektør ved oldnord. Museum Justitsraad Herbst og mig. Arbeidet begyndte den 1ste Juli, og der blev kommanderet 20 Mand Ingeniørsoldater og en Minørmester til at udføre det. En vel afstivet Minegang anlagdes igjennem den søndre Høis Midtpunkt, følgende Overfladen af det naturlige Jordsmon, men dog skærende sig 9 Tommer ned i dette. Arbeidet var meget besværligt, da Højens Masse, tæt sammenpresset Hedetørv, var meget haard. Samtidig blev der boret fra Højens Top for at støde paa det forventede Gravkammer. Forskjellige Stykker tilhugget Træ, Eg, Bøg, Hassel og Bævreasp, bleve dragne frem af Jordens Skød: Trækiler, Huggeblokke, Svingler og Aag til Oksers Forspand, Sager, der fortalte om Arbeidet for halv tiende hundred Aar siden; men man stødte ikke paa noget Gravkammer¹⁾.

Den 16 Juli ved Midnat kom Kongen til Jellinge og ledede i tre Dage personlig Udgravningen, hvorpaa han reiste med Følge. Den store Minegang naaede efterhaanden en Længde af 75 Alen, og fra den udgik et helt Net af Sidegange med mindre Grene i enhver Retning, ligesom der ogsaa foretoges utallige Boringer²⁾. Sammenlagt udgørde

¹⁾ J. Kornerup: »Kongehøjene i Jelling«, Kbhvn. 1875, in quarto, Side 13.

²⁾ Ibidem Tavle VI.

tilsidst alle Minegangenes Længde 260 Alen; men — intet Gravkammer!

Den 9 Aug. kom Kongen anden Gang til Jelling med et mindre Følge og begav sig, skjønt der blæste en Storm, op paa Toppen af Højen og lod Ingeniørerne foretage flere Boringer; men da det nu syntes klart, at der ikke fandtes noget Gravkammer, besluttede han, at der skulde anlægges en Minegang i nordre Høi, og, naar det der værende Kammer var naaet, skulde det gjenreises i sin oprindelige Skikkelse.

Den 25 Aug. naaede man med Minegangen ind til det gamle i 1820 opdagede Gravkammer¹⁾, hvis Gulv laa 2 Al. 5 " over det omgivende naturlige Jordsmon. Kammeret var henimod 11 Alen langt, 4 Al. 3 " bredt og 2 Al. 8 " høit; men det var helt sammenfaldet og fuldt af Vand og Mudder. De svære Egestammer, der dannede Loftet, vare knækkede paa Midten og nedstyrtede under Vægten af store Stene. Væggene bestode af Ler, beklædt med tynde Egeplanker. Adskillige udskaarne og malede Træstykker fandtes og 4 Egespader eller Skovle aldeles af samme Form som de, der et Par Maaneder før vare fundne i Danevirkevolden. I den fra Kammeret udførte Fyld fandtes senere et lidet forgyldt Kors. I Kammerets vestre Ende laa der endnu Rester af et Gulv af Egeplanker, og den i Beretningen fra 1820 omtalte glat høvlede Planke, der stod paa Kant og delte Gulvet i to Afdelinger, fandtes ogsaa. Paa den sad endnu Levninger af den i 1820 omtalte hvide Masse, der lignede »papier maché«. Ligeledes fandtes der tydelige Rester af grovt vævet Tøj. Ved en senere foretagen mikroskopisk Undersøgelse af den hvide Masse opdagede jeg, at den bestod af fine Dun. Det synes klart, at der paa Gulvet har været indrettet to Sengesteder med dunfyldte Puder.

¹⁾ Ibidem Tavle X.

Beretningen fra 1820, der tildels støtter sig paa Arbeidernes Forklaring, omtaler en Kiste eller Kuffert med afrundet Form, som stod i østre Ende af Kammeret, men var meget opraadnet. Af denne Kiste fandt vi i 1861 ikke Spor. Det skulde da være et Stykke Træ, der kunde ligne et Fodstykke, en Skammel til en Kiste.

Gravkammeret blev med stort Besvær og megen Omhu restaureret, men er jo desværre senere faldet sammen.

Den 7 Octbr. afsluttedes Arbejderne i Jelling, som vare en Skuffelse baade for Kongen og for Oldgranskerne, hvilke nu formodede, at den søndre Høi var en Mindehøi for Thyra og at baade hun og Gorm laa begravede i nordre Høi. Man maatte da have aabnet Gravkammeret, da den sidst afdøde skulde stedes til Hvile.

Syv Aar efter Udgravningen i Jelling opdagedes der ved Mammen i Nærheden af Viborg i en Gravhøj fra Slutningen af Jernalderen Liget af en rigt klædt Mand, liggende paa Dunpuder paa et Plankegulv i et med Planker og Blaaler omsat Gravkammer. Ved Ligets Side laa en Vokskjerte og en med Sølv indlagt Økse, hvis Prydelser lignede dem paa de udsnittede Træstykker fra Jelling. Gravkammeret i Mammen laa $2\frac{1}{2}$ Al. under det omgivende Jordsmon, men i alle andre Henseender var Ligheden med Forholdene i Jellingkammeret stor. Man maatte tro, at Gorm og Thyra ogsaa vare lagte til Hvile paa Dunpuder ovenpaa det plankelagte Gulv med de to Afdelinger i vestre Ende, som maaske var adskilt fra østre Ende ved et Tralværk, hvoraf Træstykker fandtes. I den fornævnte Kiste, hvis en saadan virkelig er funden, kan da Kongeparrets Kostbarheder have været nedlagte. Endnu maa det tilføjes, at der i 1820, ligesom i Mammen, ogsaa i Kammeret i Jelling fandtes en Stump Voksllys, som ifølge Indflydelse af kristelig Gravskik kan have brændt under Jordfæstelsen.

Prof. Engelhardt¹⁾ mente, at Gorm var nedlagt i den

¹⁾ Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1876. S. 119.

omtalte Kiste og hans Heste i vestre Ende paa Dunpuderne, idet han støttede sig til, at en af Arbejderne havde fundet en Hestetand dér, og at det, som bekjendt, undertiden var Skik, at Høvdingens Heste nedlagdes i Graven hos ham. Prof. Wimmer mener, at Thyra alligevel ligger i søndre Høi, men under det naturlige Jordsmon. Det maa dog hertil bemærkes, at det naturlige Jordsmon blev gennemskaaet i en Dybde af 9 Tommer, uden at der fandtes Spor af Blaaler som i Mammen, ikke heller mindste Spor af tidligere Gravning i Dybden. Den lærde Professor udtaler i sit Runeværk, at det var ønskeligt, om en ny Undersøgelse af søndre Høi kunde finde Sted, og venter, at den danske Rigsdag ikke vil nægte Midler dertil. Jeg tillader mig at udtale en beskeden Tvivl herom. For mig stiller et sligt Foretagende sig som temmelig haabløst. —

Fra Hedenold vende vi os nu til Middelalderen, til den gamle Kirke, hvori vi ere samlede, og som uden Tvivl er en af Jyllands ældste, skjønt man ikke skulde tro det, naar man ser paa disse gipsede Loftter og glatte Vægge. Men den henhører til en egen Gruppe af Kirker i det østlige Jylland, hvis oprindelige Dele ere opførte af Fraadsten, som f. Ex. Løsning, Engum, Sindbjerg, Hveisel, Skanderup og den fordums Klosterkirke i Veng ved Skanderborg, en af de mærkeligste i Landet. Om end disse Kirker ikke ere lige gamle, tilhøre de dog alle Rundbuestilen, og Anvendelsen af Fraadsten betegner en Tid, da man endnu ikke forstod at brænde Mursten, »Munkesten«, men greb til de Bygningsæmner, man havde nærmest ved Haanden. Fraadstenen, der ogsaa undertiden kaldes Bakkesten eller Kildekalk, forefindes paa adskillige Steder i Jylland f. Ex. i Kjærbølling, noget over en Mil Syd for Jelling. Her kan man da have hentet den til denne Kirke¹⁾. Et gammelt Folkesagn fortæller, at da Knud den Hellige var ifærd med

¹⁾ J. Kornerup: »Materialet i de ældste danske Kirker«, Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1870, S. 145.

at bygge Stenkirker, »vilde han, at de skulde blive saa stærke, at de kunde staa til Verdens Ende. Da bad han Gud, at han vilde oplyse ham om, hvorlunde han maatte kunne bygge stærkt og forsvarligt, og gik dernæst ned til Stranden, hvor der laa meget Skum eller Fraa. Denne Fraa beføl han da Murerne at tage til at bygge af, og ved hans Hellighed blev Skummet saa stærkt som Sten, og alle de Kirker, der have deslige Mure, ville derfor aldrig forgaa, saalænge Verden staar«¹⁾. Mærkeligt er det, at man netop i Fraadstenskirkene paa Sjælland og Fyen har fundet nogle af de smukkeste og ældste Freskomalerier. Saaledes ogsaa her, hvor Malerierne i Koret yde et Bevis for Jelling Kirkes høje Alder; thi de anses af Sagkyndige for de ældste i Danmark.

Kirken havde oprindelig Bjælkeloft ligesom endnu en stor Del af Jyllands Kirker; men i den senere Middelalder blev Koret dækket med to Hvælvinger. I Tidens Løb bleve disse brøstfældige, og i Novbr. 1874 faldt den ene af dem ned, hvorved de gamle Vægmalerier blev synlige. Da det viste sig, at disse Malerier vare af stor Interesse, og at de strakte sig hen under den anden Hvælving, blev det af Styrelsen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring overdraget Prof. Magnus Petersen nærmere at undersøge og afdække dem. Hvælvingen blev nedtagen, et fladt Loft indlagt og Vinduerne førte tilbage til deres oprindelige Skikkelse. Da Istandsættelsen af Malerierne senere overdroges Prof. Petersen, viste det sig desværre, at de paa Grund af Ælde sade saa løst paa Væggen, at det blev nødvendigt at gjengive det meste af dem i nøiagtige Kopier. Billedet af de hellige tre Konger blev for at fuldstændiggjøre Rækken malet efter et andet gammelt Billede, ligeledes det af Ypperstepræsten.

Den gamle Billedfrise, der oprindelig har dannet en fortløbende Række Koret rundt, var malet paa et tyndt

¹⁾ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn, Kbhvn. 1843, I, 183.

Lag fin, glittet Kalkpuds, medens denne endnu var vaad, efter den samme Fremgangsmaade, som Grækerne og Romerne brugte: Freskomalingen. Man fandt derfor ogsaa her Spor af de saakaldte Stødfuger 3: Øgninger i Malingen, saavel som fordybede Linier, indridsede, medens Kalken endnu var vaad¹⁾).

Bæltet med Malerierne begrænses af brede Bordter, foroven af en græsk, en Afveksling af den saakaldte Mæanderbort, som er velbekendt i den antike Kunst, hvorfra den gik over til Byzantinerne. Derunder er der en Række runde Buer med Søjler, under hvilke der ses figurlige Skildringer af Kristi Liv: Maria besøger Elisabeth; de hellige tre Konger bringe Gaver til Jesusbarnet, der ligger paa Sengen hos Moderen; Johannes Døberen, der prædiker for Jøderne og peger hen paa Kristus, der her er skildret som en Yngling. At det er Johannes, der er ment, ses af en Indskrift med ældgamle Bogstaver:

»VOX · CLAMANTIS · IN · DESERTO«.

Luc. III, 4; endvidere Johannes, der døber Jesus, som staar nøgen i Jordans Flod. Jesus er ogsaa her ganske ung og uden Skæg, men kjendes paa Korsglorien. To Engle holde hvide Daabsklæder. Derefter fulgte en nu desværre ødelagt prægtig Kristusskikkelse med Korsglorie. Han har her mørkt Skæg og Haar, bærer et folderigt Klædebon og holder Hænderne opløftede, idet han taler til en Person ved Siden af ham. De gamle Billeder afbrødes her.

Disse Levninger af Jelling Kirkes Malerier indtog en ganske egen Plads imellem vore Kalkmalerier. Vistnok var der en stiv og streng Stil udbredt over disse Skikkelser. Ansigterne lignede næsten alle hverandre, Klædebonet faldt ned i lange smalle Folder. Men med alt dette var der noget ædelt og værdigt over det Hele. Intet andet Steds hos os finde vi Kristus fremstillet som Yngling. Udførelsen

¹⁾ Prof. Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker«, in folio, S. 6—7.

skyldes aabenbart en øvet Haand, en af hin Tids bedste Kunstnere fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede. Indflydelsen af den byzantinske Kunst er umiskjendelig og kan paavises i mange Enkeltheder, i de græske Bordter, Palmetræerne og den hele Stil. Det synes, som om byzantinske Mosaiker have været Kunstnerens Forbillede, idet Mosaiken var ligefrem efterlignet i Malemaaden, f. Ex. i det skæggede Kristushoved. Spørgsmaalet om, hvem der har malet dette, kan vistnok ikke bestemt besvares. Man maa formode, at det enten er en dansk Mand, der har været i Grækenland eller i Italien, f. Ex. i Ravenna, og der lært Kunsten, eller en græsk eller italiensk Maler, der har været forskreven herop for at forskjønne denne lille Kirke, der laa ved Siden af Jyllands gamle Kongsgaard.

Efter nogle Timers Ophold fortsattes Mødet Kl. 3, idet Dr. H. F. Rørdam gav en Udsigt over Hovedstadierne i den danske Kirkes Udvikling lige fra det Tidspunkt af, da Højene rejstes i Jelling, og Runerne ristedes, der paa en saa enestaaende mærkelig Maade vidne om Kristendommens sejrige Fremgang, og indtil vore Dage, da vi med Glæde kunne se en saa talrig Forsamling flokkes i Jelling Kirke for at høre om, hvad der igjennem de skiftende Tider har været den bærende og opholdende Kraft for det bedste i Folkelivet.

Taleren gik ud fra Betragtning af, hvad det var, der gav Kristentroen Sejer i vort Folk, hvis naturlige Tankegang og Levevis var saa vidt forskjellig fra den, som Kristendommen anbefalede. Efter at have fremdraget forskellige Træk af Sagalitteraturen, der give Oplysning om Kristendommens dragende Magt, paaviste han den middelalderlige Kirkes folkeopdragende Virksomhed, og gik derpaa over til en Skildring af den lutherske Reformations Betydning for vort Fædrelands Kirke, idet han henledte Opmærksomheden paa, at der netop fra Jelling foreligger et vigtigt

Aktstykke, som viser, hvad det var, som Reformationen især tog Sigte paa. Taleren forelæste et Brev, hvorved Kong Frederik I i Aaret 1532 beskikkede den første, evangeliske Præst i Jelling, et Brev, der giver os saa fuldstændig Oplysning om de Krav, der stilledes til en Evangeliets Forkynder, som næppe noget andet os bevaret Aktstykke fra en saa tidlig Tid — fire Aar før det store Omslag skete 1536, og syv Aar før Kirkeordinansen blev Landslov¹⁾.

I korte Træk gav Taleren derpaa en Oversigt over de vigtigste aandelige Strømninger i den danske Kirke siden Reformationen, og endte med at henvise til den vækkende Indflydelse paa mange af Landets Lærere og derved i langt videre Kredse, en Mand som Seminarieforstander H. J. M. Svendsen i Jelling (1856—72) havde øvet, saa han vel var værdig til det smukke Eftermæle, der findes indhugget i den Sten, hans Venner og Lærlinge have rejst til hans Minde her i Jelling:

Et Aandens Ord med Hjærteklang
i Skole og i Kirke,
En ædel Sæd i Thyra's Vang
Med Spirekraft til Høst engang,
Det var hans Manddoms Virke.

Mødet fortsattes Dagen efter med følgende Foredrag, der her aftrykkes efter Talerens egen Meddelelse til »Lolland-Falsters Stifts-Tidende«, Nr. 198—99.

¹⁾ Brevet, hvorved Hr. Jens Nielsen Fredagen efter Søndag Lætare 1532 af Kongen »præsenteres« til Sognepræst i Jelling, findes trykt hos H. F. Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere i Danmark, S. 12 f.